

Dorota Pronobis

„Piaś” – dodatek „Dziennika Kujawskiego”
– źródłem wiedzy o języku i kulturze
▼ na Kujawach

Pierwszy numer „Piaś”, niedzielnego dodatku do inowrocławskiego „Dziennika Kujawskiego”, ukazał się 25 grudnia 1895 r. Pismo powstało z inicjatywy Jana Karola Maćkowskiego, ówczesnego redaktora naczelnego „Dziennika Kujawskiego”. Przesłanie nowo powstałej gazety wyrażał nagłówek: „Pismo ku podniesieniu dobrobytu i oświaty”. „Piaś” posiadał również swoje motto: „Wiara uszlachetnia – oświata, praca i oszczędność z bogactwa narody”.

W tytule gazety nawiązano do postaci legendarnego Piasta Kołodzieja, aby promować go w społeczeństwie kujawskim jako wzór cnót obywatelskich, symbol skromności, pracowitości i oszczędności. Do tej legendarnej postaci przez wieki związanej z Kruszwicą nawiązano również po to, aby w okresie zaboru pruskiego przypomnieć dzieje narodu polskiego i rozbudzić patriotyzm.

Początkowo „Piaś” był płatnym dodatkiem do „Dziennika Kujawskiego”. Kwartalny koszt jego prenumeraty wynosił 50 fenigów. Jednakże z tego względu, iż tygodnik ten nie zyskał tak licznego grona czytelników, aby wpływy z jego sprzedaży pokryły koszty związane z jego wydawaniem, przekształcony został w bezpłatny dodatek. W takiej formie istniał do roku 1917. Odegrał znaczącą rolę w szerzeniu oświaty i kultury w Inowrocławiu i na Kujawach. Redakcja, zachęcając do czytania pisma, wielokrotnie podkreślała, iż „podaje, z wyjątkiem polityki, wszystko, co człowieka myślącego zająć potrafi” (Dziennik Kujawski 1985, nr 140).

„Piaś” reaktywowany został w 1931 r. z inicjatywy Kazimierza Ziętowskiego, dyrektora Wydawnictwa i Drukarni „Dziennika Kujawskiego”. Był to wówczas jedyny bezpłatny dodatek literacko-naukowy i regionalny do pisma codziennego w Wielkopolsce. Ukazywał się wraz z niedzielnym wydaniem „Dziennika Kujawskiego” aż do wybuchu II wojny światowej. Liczył zwykle 8 stron.

„Piaś” stał się szczególnie cenionym pismem od kwietnia 1933 r., kiedy funkcję redaktora odpowiedzialnego zaczął pełnić Mieczysław Dereżyński. Ten, wywodzący się z polskiej rodziny robotniczej zamieszkałej w Niemczech, dziennikarz zmienił charakter inowrocławskiego pisma. Magazynu społeczno-kulturalny przekształcił w gazetę o wyższych ambicjach:

„Pismo szybko wyrosło z powijaków dziennikarskiej codzienności i stało się tygodnikiem o aspiracjach naukowo-literackich. (...) Po kolei tykało się z punktu regionalnego wszelkich dziedzin nauki i sztuki” (Piaś 1937, nr 52).

Szczególnie dużo miejsca poświęcano ukazywaniu odrębności kulturowej Kujaw zachodnich.

Dla twórców „Piaśa” istotne było pojęcie regionalizmu. Przez regionalizm rozumiano „pewną zamkniętą strefę (region), względnie okręg kraju, gdzie się utrwała dla potomności czy to w formie spuścizny pisarskiej czy muzealnej, wszystkie cechy i właściwości wyodrębniające daną okolicę z szeregu innych, jej obyczaje ludowe czy mieszczańskie, oraz przeszłość historyczną a nawet geologiczną” (Piaś 1932, nr 31). Uważano, że regionalizm należy propagować po to, aby „obudzić przez działanie miłość do kąta rodzinnego i wytworzyć więź uczuciową ze środowiskiem, w którym się urodziliśmy” (Piaś 1932, nr 26).

Z tego też względu regularnie na łamach „Piaśa” ukazywały się teksty pisane przez rodowitych Kujawiaków, nie zawsze posiadających wykształcenie. Często drukowane tu były wiersze oraz teksty prozatorskie Franciszka Becińskiego, kowala spod Radziejowa, który w dzieciństwie pasał bydło, zamiast chodzić do szkół. Szybko jednak doceniono jego twórczość pisarską. Stanisław Waszak na łamach „Piaśa” nazwał Becińskiego talentem samorodnym (zob. Piaś 1933, nr 19), zaś Alfred Jesionowski stwierdził, iż Beciński jest „talentem z natchnienia ziemi” (Piaś 1933, nr 28).

W „Piaście” zaprezentowano także dorobek pisarski Władysława Marcinkowskiego. We wstępie do „Virtuti Militari” Aleksander Rogalski tak pisał o autorze tej noweli:

„Kujawiak z dziada pradziada. Po długich latach barwnego życia zaczął pisać. Samorodny i bezgłośny talent. Prosty i bezpośredni” (Piaś 1933, nr 45).

Cenne są teksty Zygmunta Czapli. Jako miłośnik regionu opublikował w „Piaście” cykl artykułów, w których próbował między innymi wyjaśnić pochodzenie nazw niektórych miejscowości z okolic Inowrocławia. Uważał, iż nazwa miejscowości Czyste „nie wiąże się z ziemią oczyszczoną z cierni, chwastu i kamieni, raczej – wywodzi się od jeziora, które tamże przez kilkanaście

set lat istniało” (Piast 1933, nr 22). O istnieniu jeziora Czapla dowiedział się z ksiąg grodzkich, gdzie podano nazwę *Jezioro Czyścińskie*. Jezioro zaznaczone było również na mapie z 1845 r., którą znalazł w Urzędzie Katastralnym w Inowrocławiu.

Sugestia Czapli zgodna jest z poglądami badaczy nazw miejscowości w Polsce. Zdaniem M. Malec nazwy topograficzne, do których można zaliczyć nazwę *Czyste*, pochodzą od wyrazów wskazujących naturalne właściwości terenu, topograficzne lub fizjologiczne cechy miejsca, na którym zakładano osadę (Malec 2003: Wstęp). Według K. Rymuta w dawnych wiekach nagminnie tworzone były nazwy miejscowe od nazw wodnych (Rymut 1980: 10). Niektóre z tych nazw mogą być w swojej budowie językowej równe nazwom wodnym lub też mogły być tworzone przy użyciu różnych przyrostków nazwotwórczych¹. Będąca rzeczownikiem, pochodząca od przymiotnika, nazwa *Czyste*², według klasyfikacji S. Rosponda, jest nazwą prymarną, tzn. niederywatową, bez specjalnych toponimicznych prefiksacji czy sufiksacji, o formancie toponimicznym zerowym (Rospond 1957). Również E. Rzetelska-Feleszko zwróciła uwagę, iż motywacja nazwotwórcza nazw terenowych często związana była z wyborem z otaczającej rzeczywistości charakterystycznego elementu (Rzetelska-Feleszko 1993: 404). Wylicza ona, że przeciętna liczba nazw miejscowych topograficznych w różnych regionach Polski wynosi około 30% wszystkich nazw wsi (Rzetelska-Feleszko 1998: 216)³.

Nazwę miejscowości *Dziewa Czapla* łączył z boginią zboża albo myśliwca lub też „nagodplańską Dziewanną” (Piast 1934, nr 14). Zdaniem A. Brücknera

¹ Obecnie dzielnica Kruszwicy, dawniej samodzielna osada, to *Zagople*, położone nieopodal jeziora Gopło.

² M. Kamińska wśród nazw niederywowanych toponimicznie wyodrębniła mniejsze podgrupy formalnoznaczeniowe – grupę nazw rzeczownikowych i przymiotnikowych. Okazało się, iż o wiele rzadszym typem aniżeli rzeczownikowe są nazwy będące przymiotnikami (Kamińska 1965: 258).

³ Na podstawie wykazu *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, nr 179, Powiat inowrocławski i powiat miejski Inowrocław, województwo bydgoskie* (zob. Taszycki 1972), można stwierdzić, iż na Kujawach dużo jest nazw topograficznych. Nazwami topograficznymi są również nazwy miejscowe *Piaski, Mokre, Czarna Droga, Glinki, Glinno Wielkie, Głębokie, Jezuicka Struga, Leśnianki, Kresy, Podgaj, Podlesie, Polanowice, Przepaść, Wydmuchowo, Wygnanowo, Za Kanalem, Za Górami, Zaborowo, Zagajewice, Zagajewiczki, Zajezerze, Zarwane*. Nie zostały ujęte w spisie powstałym pod redakcją W. Taszyckiego inne nazwy miejscowe, należące do nazw topograficznych – w okolicach Jeziora Głuszyńskiego znajdują się *Stawiska, Rybiny, Jeziora Ostrowskiego Przyjezierze, jeziora Gopło Ostrowo i Ostrówek*. Występują też nazwy miejscowe związane z nazwą jeziora, nad którym leżą. Nad Jeziorem Ostrowskim leży *Ostrowo*, nad Jeziorem Wilczyńskim *Wilczyn*.

dziewa to ‘dziewica, dziewczyna, dziewczka, dziewczę’ (Brückner 1985: 111). Znaczenie pierwotne tego wyrazu oznaczało ‘kobietą karmiącą’. Być może więc *Dziewa* to nazwa dzierzawcza, oznaczająca osadę, należącą do jakiejś kobiety. Językoznawca pisze też o *dziewanie*, od XVI w. *dziewannie*, która traktowana była jako nazwa postaci mitologicznej. Brückner uważa, iż *dziewannę* należy odnieść raczej do świata botaniki. Jeśli przyjmiemy, iż nazwa miejscowa *Dziewa* pochodzi od postaci mitologicznej, to nazwę tę zaliczyć możemy do nazw kulturalnych (Rymut 1980: 11). Nawiązuje ona bowiem do wytworów kultury społecznej i duchowej. Ale być może nazwa ta rzeczywiście związana jest z *dziewanną*, nazwą rośliny (Bańkowski 2000: 329)⁴. Jeżeli uznamy taką etymologię nazwy, należeć ona będzie do nazw topograficznych, tak jak *Wierzbno*, *Pokrzywna*. Nazwy wsi tworzone było często od wyrazów, będących nazwami roślin – około 20% nazw (Rzetelska-Feleszko 1998: 216)⁵.

Swoje zainteresowanie zagadnieniami językowymi wyraził Zygmunt Czapła, wyjaśniając etymologię nazwy *Kościelec*:

„Nazwa Kościelca podobna do zdrobniałego czeskiego Kostelec ma związek z łacińskim castellum, co również oznaczało kościół obwarowany jak gród lub zamek postawiony na wzgórzu otoczony palisadami, wałem i fosą. Osadę zaś skupioną przy takim kamiennym kościele nazywano «Kościelec»” (Piaś 1932, nr 36).

Nazwa miejscowa *Kościelec* prawdopodobnie powstała, tak jak sugerował Czapła, od wyrazu pospolitego *kościół*⁶. Należy do nazw kulturowych⁷, gdyż odnosi się, tak jak nazwa *Cerkiew* czy *Dwór*, do wytworów ludzkich rąk, stanowiących dorobek kultury społecznej i duchowej (Rzetelska-Feleszko 1993: 404). Nazwa ta utworzona została poprzez zmianę znaczenia i funkcji wyrazu pospolitego *kościół*. Nazwy kulturowe w XII i XIII w. były rzadkie. Ich po-

⁴ Według Bańkowskiego *dziewanna* to polska nazwa rośliny.

⁵ Na Kujawach nazwy miejscowe pochodzące od nazw roślin nie są rzadkie, o czym świadczą nazwy: *Brzózki*, *Dąbie*, *Dąbki*, *Dąbrowa Mała*, *Dąbrówka*, *Krzywy Dąb*, *Lipa*, *Lipie*, *Nowe Dąbki*, *Olszewice*, *Pokrzywniki*, *Topola*, *Wierzbiczany* (zob. Taszycki 1972).

⁶ M. Małec uważa, iż nazwa *Dolina Kościeliska* również być może powstała od wyrazu *kościół*. Tradycja głosi, że w dolinie tej, do której licznie przybywali górnicy, wystawiono kościółek. To właśnie od niego swą nazwę wzięła najprawdopodobniej dolina. Również w kujawskim *Kościelcu* stoi zabytkowy kościół, pochodzący z XIII w. (Małec 2003: 129).

⁷ Pochodzeniu nazwy miejscowej *Kościelec* uwagę poświęcił S. Rospond w książce *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Również jego zdaniem jest to nazwa kulturowa, określająca kościelną wieś.

pularność rosta wraz z rozwojem osadnictwa i powstawaniem obiektów, będących dziełem ludzi (Rzetelska-Feleszko 1998: 220)⁸.

Z kolei Mieczysław Dereżyński pisał w „Piaście” o osadach służebnych książąt kujawskich, których nazwy pochodzą od wyrabianych tam przedmiotów:

„W pierwszej połowie XI wieku powstają w sąsiedztwie grodów śródkrajowych Polski Piastowskiej osady gospodarcze: łowieckie, bartnicze, rzemieślnicze i inne. W Konarach i Kobylnikach hodowano konie, w Skotnikach było rogate, a w Świniarach nierogaciznę. W Łagiewnikach wyrabiano naczynia drewniane, w Cieślinie mieszkali cieśle, w Korabnikach i Niewodnikach żeglarze i rybacy, w Złotnikach trudniono się obróbką metali i wyrabiano sprzęty i ozdoby ze złota i srebra; mieszkali tam złotnicy, mistrzowie szlachetnego fachu, dziś jubilerskim nazwanego” (Piast 1936, nr 7).

Wymienione przez Dereżyńskiego w „Piaście” nazwy miejscowe: *Konary*, *Kobylniki*, *Skotniki*, *Świniary*, *Łagiewniki*, *Cieślin*, *Korabniki* i *Niewodniki*, są nazwami służebnymi, należącymi do najstarszej warstwy słowiańskiego nazewnictwa miejscowego (Rzetelska-Feleszko 1993: 408). Początkowo były one nazwami grup ludzi, trudniących się danym zajęciem, a z czasem zaczęły oznaczać również ich siedlisko⁹. Rozwój nazw tego rodzaju związany był z kształtowaniem się w okresie wczesnośredniowiecznym organizacji gospodarczej państwa polskiego, kiedy to zaczęły się tworzyć grupy ludzi świadczących usługi na rzecz księcia, jego dworu i drużyny. Większość wsi o nazwach, upamiętniających dziś dawne powinności służebne, powstała w X-XII w. W momencie, gdy nazwa z grupy ludzi przechodziła na nazwę osady i stawała się nazwą własną, następowała zmiana jej formy z osobowej na rzeczowną. W związku z tym zakończenia *-icy*, *-cy*, *-arze* zmieniały się na *-iki*, *-ce*, *-ary* (Malec 2003: Wstęp).

Nazwy służebne: *Konary*, *Korabniki*, *Mydlniki*, *Rzeszotary*, *Świątniki*, *Skotniki* otaczały dawny Kraków. Wokół prastarego Gniezna znajdowały się *Łagiewniki*, *Smolniki*, *Szczytniki*, *Świątniki*. Natomiast wokół Warszawy, która była wsią, w XIII w. dopiero wymienioną, nazw tego typu nie ma (Rospond 1976: 209).

M. Kamińska podała, iż *Konary* to nazwa służebna o pierwotnym znaczeniu ‘koniarze, ludzie zajmujący się końmi’ (Kamińska 1965: 95). Zwróciła uwagę ponadto na fakt, że w nazwie tej zachowała się archaiczna postać wyrazu *konarz* z twardą spółgłoską *n*.

⁸ Na Kujawach pojawiły się także inne nazwy miejscowe tego typu, takie jak: *Cukrownia*, *Folwark*, *Gorzelnia*, *Kościelna*, *Majątek*, *Mogiły*, *Plebanka*, *Probostwo* (zob. Taszycki 1972).

⁹ W wykazie pod red. W. Taszyckiego podane jest również inne nazwy służebne: *Sokolniki* i *Żerniki*.

Kobylarz to człowiek utrzymujący stado koni (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1902: 384). *Kobylarnia* więc to osada zamieszkała w okresie państwa piastowskiego przez hodowców koni. Zwierzęta te były zapewne dostarczane na zamek w Kruszwicy.

Skot to dawna nazwa bydła rogatego (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1915: 167). W związku z tym *Skotniki* to nazwa osady zamieszkałej przez hodowców bydła rogatego. Być może pierwotna nazwa tej miejscowości brzmiała *Skotnicy*¹⁰.

Jak podaje słownik języka polskiego, *świniarnia* to ‘chlew dla świń’, zaś *świniarek* to ‘pastuszek’ (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1915: 790). Nazwę miejscowości *Świniary* można tłumaczyć więc jako nazwę osady zamieszkałej przez ludność zajmującą się hodowlą świń.

Łagiew to z kolei nazwa naczynia podróżnego do napoju z drewna bądź skóry (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1902: 789). W *Łagiewnikach* w dawnych czasach mieszkali wytwórcy tych naczyń. M. Malec zwróciła uwagę, iż miejscowości o nazwie *Łagiewniki* bardzo licznie występowały na terenie Polski. Do dziś zachowało się 28 wsi o tej nazwie (Malec 2003: 146).

Jak podaje Linde, *cieśla* to ‘rzemieślnik zajmujący się ciosaniem drzewa do budowy’ (Linde 1854: 307). Przyjąć więc możemy, iż *Cieślin* w dawnych czasach zamieszkanym był przez cieśli.

Korab to dawna nazwa łodzi, okrętu czy statku wodnego (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1902: 471). Obecnie wyszła już z użycia. W *Korabnikach* mieszkali więc ludzie umiejący zbudować łodzie, którymi w dawnych czasach pływano zapewne również po Gople.

Niewodniczy to dawna nazwa, już zapomniana, starszego rybaka (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1904: 364). W *Niewodnikach* mieszkali zatem ludzie trudniący się łowieniem ryb.

W okolicach Inowrocławia występuje kilka nazw miejscowych, pochodzących od wyrazu *złotnik*. Są tu *Złotniczki*, *Złotniki Kujawskie* oraz *Złotowo*. Badaniem pochodzeniem nazwy *Złotniki* zajął się S. Rospond (1984: 455). Wysunął dwie hipotezy. Gdyby uznać, iż wyraz *złotnik* oznacza człowieka trudniącego się wydobywaniem złota czy wytwórcę przedmiotów ze złota oraz innych kosztownych ozdób, to *Złotniki* mogły być nazwą służebną. Byłoby to zgodne z propozycją wysuniętą przez Dereżyńskiego, redaktora „Piasta”. Również M. Kamińska zalicza nazwę *Złotniki*, wcześniej *Złotnicy*, do nazw służebnych, pierwotnie oznaczającą ludzi zajmujących się wydobywaniem, poszukiwaniem złota (Kamińska 1965: 247).

¹⁰ O zmianie ze względu na znaczeniowych pierwotnych form nom. pl. na acc. pl. (*Korabnicy* – 1255 r. – *Korabniki* – XVI w.) pisze Z. Zagórski (1965: 165).

W „Piaście” ukazywały się również teksty popularnych w tym regionie piosenek, określanych jako przyśpiewki kujawskie. Jedną z nich była *Kujawianka* (Piaś 1934, nr 5):

*Od kujawy wietrzyk wieje,
Kujawianka żyto sieje.
I zasiała, przeżegnała,
To też będzie chlebek miała.
To też będzie chlebek miała.*

*Wije, wije wianek mały
Bo niedługo zjedzie panek
Pokłoni się i tatuli i mamuli
Mnie do serca też przytuli.
Mnie do serca też przytuli.
A po żniwach to znowiny, zaręczyny
Też niedługo weselisko będzie
Jak to na Kujawach wszędzie.
Całe noce ciągną tany.
Całe noce ciągną tany.*

Kujawianie zawsze lubili popisywać się przyśpiewkami, często krótkimi, jednozwrotkowymi, nawiązującymi trafnie do sytuacji. Zdarzało się, że w momencie, kiedy tekst przyśpiewki nie mógł wypełnić rozbudowanej melodii, śpiewak dodawał kilka luźnych sylab: *da-dana, oj dana, da i dana*, lub też łączył ze sobą kilka przyśpiewek (Billert 1972: 6). Jak podaje M. Dłuska w wierszu melicznym, a w szczególności w wierszu ludowym występuje symbioza rytmu muzycznego ze słowem poetyckim (Dłuska 1954: 473). Można wyróżnić tu dwie treści – literacką i muzyczną. Co prawda pod względem melodii ludowa przyśpiewka nie jest specjalnie bogata. Jest bowiem kilka melodii, według których można śpiewać wiele pieśni. Nawet jedną i tę samą pieśń można śpiewać na kilka sposobów (Bąk 1958: 89).

Bywało, że kilku pieśniarzy śpiewało tę samą przyśpiewkę, ale w innej wersji. Często przyśpiewki przekazywane były z pokolenia na pokolenie i to nie w postaci zapisu nutowego, ale przekazywane drogą pamięciową, z ust do ust, tak że stały się własnością ogółu, zarówno pod względem muzyki, jak i tekstu (Krzyżanowski 1965: 240). J. Bartmiński za Piermiakowem stwierdził, iż należą do tzw. klisz językowych, ustabilizowanych pod względem semantycznym, składniowym i leksykalnym (Bartmiński 1993: 215). Przytoczona w „Piaście” *Kujawianka* też nie ma podanego żadnego autora: ani melodii, ani słów.

J. Krzyżanowski zwrócił uwagę, iż muzyka ludowa bezpośrednio związana z życiem mieszkańców wsi, wraz z tańcem, towarzyszyła różnym obrzę-

dom i zwyczajom (Bartmiński 1993: 215). Z tekstu *Kujawianki* wynika, że przyśpiewka ta śpiewana była wiosną, podczas siania na polu żyta.

Pieśni ludowe były szczególnie popularne w okresie zaborów. Gdy nacisk germanizacyjny wzrastał, Polacy na przekór, silniej jeszcze walczyli o zachowanie polskiej mowy. J. Sobieska przypuszcza nawet, że bujny rozwój folkloru wielkopolskiego, jego powszechność w regionie, być może jest wynikiem ścierania ze sobą tych dwu tendencji (Sobieska 1956: 13).

Sama nazwa cytowanej przyśpiewki wskazuje na jej typowo kujawski rodowód. Często zdarzało się i tak, że pieśni przechodziły z jednego regionu do drugiego, stając się mniej lub bardziej przetworzonymi odmianami pieśni ogólnopolskich (Bielawski 1955: 3). Mało jest takich pieśni, których miejsce powstania można określić (Bąk 1937: 17).

Teksty przyśpiewek ludowych są cenionym źródłem dawnego języka używanego na Kujawach. W *Kujawiance* notowane są niektóre formy, które obecnie już wyszły z użycia. Występują tu zarówno elementy międzyregionalne, np.: *żyto*, *wianek*, *noce*, jak i ponadregionalne, czyli te, które potocznie nie były używane (Bartmiński 1993: 215). Do nich można zaliczyć wyraz *kujawa*. Jak podaje S. Rospond, „kujawa: kujawa ‘piaskowe wzgórze nadrzeczne, wystawione na podmuchy wiatru’ ” (Rospond 1970: Wstęp). W *Słowniku języka polskiego* J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego czytamy, iż *kujawa* to „1. miejsce w polu jałowe, nieurodzajne, golizna wśród lasów, wydma, 2. wiatr północny” (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1902: 621).

W przyśpiewce tej występują zdrobniałe formy: wyrazu *pan* w postaci *panek* (Bańkowski 2002: 492) oraz wyrazów *tata* i *mama* w postaci spieszczonych *tatula* i *mamula*. Wyraz *tany* to inaczej *taniec*, formy zdrobniałe – *tanek*, *taneczek* (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1919: 17). W piosence używa się wyrazu *zmowiny*, oznaczającego sytuację, w której panna jest już w zmowie czyli po słowie z kawalerem. *Zmowiny* oznaczają „wywiady, zmowy czyli pytanki” (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1953: 565). Z kolei *zaręczyny*, inaczej *zarękowiny*, to „uroczyste obopólne przyrzeczenie sobie młodej pary połączenia związkiem małżeńskim, zamiana pierścionków ślubnych” (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1953: 248).

W *Kujawiance* występują charakterystyczne dla twórczości ludowej powtórzenia, będące stylową dominantą folkloru (Bartmiński 1993: 219). Powtórzenia strof, wersów, poszczególnych wyrazów, tak jak i w tej przyśpiewce, pełni wiele funkcji. Zwalniają, a nawet zatrzymują semantyczny tok wypowiedzi, tworząc czas obrzędowy, mityczne „wieczne teraz”. Ważne są dla rytmiczności utworu. Sygnalizują również początek kolejnej strofy.

W „Piaście” opisane zostały zwyczajnie związane z weselem, stanowiącym przejaw żywej kultury duchowej mieszkańców Kujaw. Wydrukowano także tekst przemówienia starszego *družby* (Piaś 1934, nr 18):

*Pochwalony Jezus Chrystus!
Winszuima dnia dzisiejszego czwartkowego,
A także wieszować będzima i dnia niedzielnego.
Zakwitła lelija, Jezus i Panna Marya.
Latał ptaszek pod niebiosy,
Wyśpiewał wdzięczne głosy,
Którmy był od gwałtownygo strzelca postrzelony;
Szukał un ci wody do swoigo bólu;
Tak tyż i pan młody szukał do swoi podoby.
Nalazci jom, nalaz, udał się do Matki Boski i do pana Jezusa zaraz;
I nas tyż dwóch braci wybrali,
W dalekom podróż wystali ...
Prosima państwa na wieprza tucznygo,
Mietłom potrąconygo ...
I na wrólom goliniom,
Co niom obdziedlima całkom kumpnijom.
Prosima tyż na wolcu, co jęczy na krępulcu ...
Owsa nie żałujta, koniki wyfutrujta ...
Przepraszam państwa, jeśli my się tu zmelili w mowie.*

Szczególnie zainteresowały mnie dwa wyrazy: *wolec* i *krępulec*. Pierwszy to gwarowa forma wyrazu *wół*. Z kolei, jak podał A. Brückner, *krępulec*, z niem. *Krummholz*, służy do zawieszania zabitych zwierząt (Brückner 1985: 267). Bańkowski podał także inne gwarowe formy nazwy tego kołka-wieszaka: *krapulec*, *krompolec*, *krumpolc* (Bańkowski 2000: 817). Z kolei w słowniku J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego przytoczone zostało zdanie, w którym podana jest jeszcze inna forma tego wyrazu: „Prosima tyż na wolcu, co wisi na *krągolcu*” (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1919: 867).

Występująca w wierszu *podoba* oznacza ‘podobieństwo, podobiznę, stosowny kształt, wygląd’. Wyraz ten znajdował się w powszechnym użyciu w XV-XVII w., zaś później zaczął występować już tylko w gwarach (Bańkowski 2000: 664).

Lelija to forma oboczna do *lilia*. Używana była w XV-XVII w. Obecnie zachowała się tylko w gwarze. *Lilia* w ikonografii kościelnej kojarzona jest z kwiatem typowo anielskim (Bańkowski 2000: 45).

W „Piaście” opisany został również wieczór panieński, zwany na Kujawach *wieczorem dziewic*, w którym brały udział same tylko *druhny*:

„Panna młoda siada na *dzieży*, służącej do rozczyniania chleba, a *druhny* zaplatają jej warkocz. Po upływie paru minut otwierają one drzwi, *któremi* wchodzi czekający *druźba* i rozplata warkocz, a starsze kobiety podcinają go” (Piaś 1931, nr 21).

Druhna to towarzyska (zastępczyni) panny młodej w obrzędach weselnych. Określenie to używane jest od XV w. Poprawna forma tego wyrazu – *druchna*, ale na skutek błędnego dekretu ortograficznego pisana jest *druhna* (Bańkowski 2000: 302). *Druźba* to z kolei towarzysz (zastępca) nowożeńca w obrzędach weselnych (Bańkowski 2000: 304).

W jednym z numerów omawianej inowrocławskiej gazety opisany został strój panny młodej na Kujawach. Na jej głowie *druhny* zwykle obwijały „chustę jedwabną, koloru niebieskiego, kształtu kwadratu, obramowanego ognistym szlakiem. Chustę tak układają, że dwa razy obwiązują nią głowę, a ognisty ornament, z poza którego wychodzą loki włosów wybija się na czole. Na tę chustę kładą biały wianek, z którego zwisają wstążki koloru białego i czerwonego, zaciemniając całą twarz panny młodej. Suknię przywdziewa ona długą sutą” (Piaś 1931, nr 21). Opis jest potwierdzeniem tego, iż ubiór kujawski posiadał w XIX w. cechy indywidualne. Jego wpływ, podobnie jak gwary kujawskiej, sięgał wzdłuż Wisły na obszar ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej oraz Kociewia (Mikułowska 1953).

W „Piaście” regularnie pojawiała się rubryka „Gospoia w kuchni”, w której poświęcano uwagę sprawom kulinarnym. Na podstawie tych tekstów można wyróżnić słownictwo związane z nazwami potraw, jednostkami miary artykułów żywnościowych, przedmiotów i czynności towarzyszących przyrządzaniu jedzenia, stosowanych na Kujawach w latach 30. XX w.

Pojawiający się wyraz *andruty* w *Słowniku gwar polskich* J. Karłowicza wyłącznie oznacza złodzieja (*andrusy, andrysy*; zob. Karłowicz 1900: 13). Występujący w słowniku M. S. B. Lindego *androt* to ‘gatunek ciasta opłatkowego’, które pieczone jest w specjalnych formach żelaznych (Linde 1854: 17). W słowniku J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego pod hasłem *andrót, andrut* podano, że jest to ‘rodzaj ciasta opłatkowego’ (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1900: 35). Znaczenie pojawiającej się w tekście „Piaś” *blachy* zgodne jest z opisem J. Karłowicza w *Słowniku gwar polskich*, iż jest to ‘płyta z lanego żelaza, stanowiąca część pieca’ (Karłowicz 1900: 87). W „Piaście” płaskie, metalowe naczynie do pieczenia nazywane jest *brytfanną*. Wyraz ten pochodzi z języka niemieckiego od *die Bratpfanne* (Linde 1854: 180). Używane były także inne formy tego wyrazu: *brytfana, brytwana, brotfanna, brytfan, brytwan, bretfan* (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1900: 216). „Piaś” potwierdza, iż na Kujawach używany był wyraz *budyń*, pochodzący

z języka francuskiego (*boudin*), oznaczający rodzaj leguminy (Karłowicz, Kryński, Niedźwiedzki 1900: 228). B. Reczkowa zwróciła uwagę, iż wyrazy pochodzenia francuskiego obecne w gwarach polskich są przede wszystkim rezultatem oddziaływania języka literackiego na język ludowy. Przy czym adaptacja wyrazów obcego pochodzenia do systemów gwarowych powodowała różnorodne zmiany formalne i znaczeniowe (Reczkowa 1982: Wstęp).

Pojawiający się w „Piaście” przymiotnik *ceglasty* jest nazwą koloru, oznacza przedmiot o barwie cegły (Karłowicz 1900: 164). W gazecie wystąpił, pochodzący z języka francuskiego (*dessin*), wyraz *deseń*, oznaczający wzór lub rysunek odbity, wycięty, wyhaftowany lub ułożony w celu ozdobienia czegoś (Reichan, Urbańczyk 1993: 465). W badanym przeze mnie przypadku wyraz ten oznaczał ozdobny sposób ułożenia potrawy na talerzu. Z języka niemieckiego, od *fassen*, pochodzi czasownik *fasować* (Doroszewski 1960: 826), czyli przecierać przez sito lub cedzak na przykład owoce, jarzyny. W „Piaście” wystąpiło słowo *flaszka*, obecnie wypierane przez *butelkę*, zaliczane do słów regionalnych, recesywnych. Jest to nazwa naczynia szklanego z wąską szyjką i małym otworem, służące do przechowywania płynów (Bańkowski 2000: 375). Pojawiła się nazwa *gruzelki* w znaczeniu ‘grudki’. J. Karłowicz odnotował formy *gruzeł*, *gruzeł*, oznaczające bryłkę, grudkę oraz *gruzołek*, *gruzatek*, *gruzioł* w znaczeniu ‘bryłki zeschniętej ziemi’ (Karłowicz 1900: 135).

Przedstawione w artykule informacje potwierdzają wyrażoną w jego tytule tezę, iż inowrocławski „Piaś” jest cennym źródłem wiedzy o języku i kulturze na Kujawach.

Bibliografia

- Babik Z., 2001: *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej słowiańszczyzny*, Kraków.
- Bańkowski A., 2000: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Bartmiński J., 1993: *Ludowy styl artystyczny*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, s. 213-222, Wrocław.
- Bartmiński J. (red.), 1996: *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, Lublin.
- Bąk S., 1937: *O zbieraniu materiałów gwarowych na Śląsku*, Katowice.
- Bąk S., 1956: *Gwary ludowe na Dolnym Śląsku*, Poznań.
- Bąk S., 1958: *Wesele ludowe w Grębowie*, Wrocław.
- Bielawski L., 1970: *Rytmika polskich pieśni ludowych*, Kraków.
- Bielawski L., Mioduchowska A., 1997: *Kaszuby. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, Warszawa.
- Billert P. (oprac.), 1972: *Pieśni ludowe z Kujaw, Pałuk i Kaszub*, Kraków.
- Brückner A., 1985: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.

- Budzyk K., 1973: *Gwara a utwór literacki*, [w:] *Stylistyka polska. Wybór tekstów*, oprac. E. Miodońska-Brookes, A. Kulawik, M. Tatar, s. 264-274, Warszawa.
- Dłuska M., 1954: *Wiersz meliczny – wiersz ludowy*, Pamiętnik Literacki, s. 473-502, Wrocław.
- Doroszewski W. (red.), 1960: *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa.
- Kamińska M., 1965: *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*, Prace Onomastyczne, s. 7-258, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Karłowicz J., 1900: *Słownik gwar polskich*, Kraków.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1900: *Słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1902: *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1904: *Słownik języka polskiego*, t. III, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1908: *Słownik języka polskiego*, t. IV, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1912: *Słownik języka polskiego*, t. V, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1915: *Słownik języka polskiego*, t. VI, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1919: *Słownik języka polskiego*, t. VII, Warszawa.
- Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1953: *Słownik języka polskiego*, t. VIII, Warszawa.
- Kolberg O., 1869: *Kujawy*, t. I, II, Warszawa.
- Krzyżanowski J. (red.), 1965: *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa.
- Linde M. S. B., 1854: *Słownik języka polskiego*, t. 1, Lwów.
- Malec M., 2003: *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa.
- Mikułowska H., 1953: *Strój kujawski*, Poznań.
- Moszyński K., 1939: *Kultura ludowa Słowian*, Kraków.
- Reczkowa B., 1982: *Wyrazy pochodzenia francuskiego w gwarach polskich*, Wrocław.
- Reichan J., S. Urbańczyk (red.), 1993: *Słownik gwar polskich*, Kraków.
- Rospond S., 1957: *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw miejscowych*, [w:] *Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, seria A, nr 58, s. 5-73, Wrocław.
- Rospond S., 1970: *Nazwy geograficzne Śląska*, Wrocław.
- Rospond S., 1976: *Mówią nazwy*, Warszawa.
- Rospond S., 1984: *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Rymut K., 1980: *Nazwy miast Polski*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Rymut K. (red.), 1996-2001: *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E., 1993: *Nazwy geograficzne*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, s. 403-421, Wrocław.

- Rzetelska-Feleszko E., 1998: *Nazwy miejscowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, s. 191-230, Warszawa – Kraków.
- Sobieska J., 1956: *Wielkopolskie śpiewki ludowe*, Kraków.
- Sobiescy J. M., 1973: *Polski folklor muzyczny*, [w:] *Polska muzyka ludowa i jej problemy*, red. L. Bielawski, s. 447-457, Kraków.
- Taszycki W., 1968: *Klasyfikacja słowiańskich nazw miejscowych znaczeniowa a formalna*, [w:] *Rozprawy i studia polonistyczne. Onomastyka i historia języka polskiego*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Taszycki W. (red.), 1972: *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych. Powiat inowrocławski i powiat miejski Inowrocław, województwo bydgoskie*, Warszawa.
- Tomaszewski A., 1934: *Mowa ludu wielkopolskiego. Charakterystyka ogólna*, Poznań.
- Zagórski Z., 1965: *Nazwy miejscowe dawnego województwa brzesko-kujawskiego*, *Onomastica X*, s. 159-175.

Summary

This publication concern comparative's analysis opinions local's regionalists – S. Czapla and M. Dereżyński, with opinions language's researchers – S. Rospond, K. Rymut, M. Malec, M. Kamińska, E. Rzetelska-Feleszko, at the theme origin selected local's designations. This object study is relative to appear's in Kujawy designations: Czyste, Dziewa, Kościelec, Konary, Kobylniki, Skotniki, Świniary, Łagiewniki, Cieślin, Korabniki, Niewodniki, Złotowo.

Introduce also folk song *Kujawianka*. This lyric became the point way out to the wider reflection on the theme – polish evolution folk's songs.

Discuss also vocabulary's connection with wedding ceremony, work in a field and household on the Kujawy.